

**Çörek, Çekirge, Okşamak, İğrenç/İğrenmek ve Turmak/ Durmak “Ayağa Kalkmak”,
Kelimelerinin Kökenleri Üzerine**
On the Origins of the Words Donut Grasshopper Caress, Disgusting/Disgusted and to Stand Up

Hami AKMAN

Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Van, Türkiye
Ph.D., Van Yüzüncü Yıl University, Turkish Language and Literature, Van, Türkiye
Orcid: [0000-0001-8787-2319](https://orcid.org/0000-0001-8787-2319) hamiakman@gmail.com.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Akman, H. (2025). Çörek, Çekirge, Okşamak, İğrenç/İğrenmek ve Turmak/ Durmak “Ayağa Kalkmak”, Kelimelerinin Kökenleri Üzerine. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 69, 216-229.
Akman, H. (2025). On the Origins of the Words Donut Grasshopper Caress, Disgusting/Disgusted and to Stand Up. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 69, 216-229.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 30 December 2024 / 30 Aralık 2025

Accepted/Kabul Tarihi: October 1, 2025 / 1 Ekim 2025

Published/Yayın Tarihi: October 1, 2025 / 1 Ekim, 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September / Eylül

Issue/Sayı: 69

Pages/Sayfa: 216-229

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fahrettin KAYAN).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Eski Yunanca *étimos* “gerçek” ve *logos* “bilgi, mana” kelimelerinin birleşiminden oluşan *etimoloji* bir kelimenin hangi dilden alındığını, zaman içerisinde hangi ses, şekil ve anlam değişikliklerine uğradığını inceleyen dilbilim dalıdır. Etimoloji araştırmalarında bir kelimenin kökenine ulaşmak için ses ve şekil açısından uygunluğa dikkat edilmesi gerektiği gibi aynı zamanda anlam bakımından da kök ve bundan türeyen kelime arasında da bir uyumluluk olmalıdır. Altay dillerinin en belirgin özelliklerinden birisi sondan eklemeli diller olmalarıdır. Bu da bu dillerde yer alan yapım ve çekim eklerinin çok önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Türkçe bu özelliklere sahip olması açısından tipik bir Altay dili olarak dikkat çekmektedir. Türkçede bazı kelimelerin kökeni üzerinde bazen birden fazla farklı görüş olabilmektedir. Öne sürülen bu görüşlerden kök ve ondan türediği düşünülen kelimenin ses, şekil ve anlam açısından en uygun olanı doğru yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Bu çalışmada üzerlerinde farklı görüşlerin olduğu *okşamak*, *iğrenç/iğrenmek*, *çörek* ve *çekirge* kelimeleri ile hakkında henüz etimolojik bir görüş belirtilmeyen *turmak/durmak* “ayağa kalkmak” kelimelerinin kökenlerine dair bilgiler verilmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Çalışmada *okşamak* fiili *ok+u-ş-a-*, *turmak/durmak* fiilleri **tu-r-*, *iğrenç/iğrenmek* kelimeleri *ig/iğ+re-*, *çörek* kelimesi **çö-v-ü-r-ek* (>**çö-r-ek*) *çekirge* ise **çek+i-r-t-ge* (>**çek+i-r-ge*) şeklinde etimolojik açıklamalara tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Etimoloji, Okşamak, İğrenç/İğrenmek, Çörek, Çekirge.

Abstract

Etymology, which is a combination of the ancient Greek words *étimos* “truth” and *logos* “knowledge, meaning”, is a branch of linguistics that examines from which language a word is taken and what sound, shape and meaning changes it has undergone over time. In order to reach the origin of a word in etymology research, it is necessary to pay attention to the compatibility in terms of sound and form, as well as the compatibility between the root and the word derived from it in terms of meaning. One of the most distinctive features of the Altaic languages is that they are suffixed languages. This shows that the construction and inflectional affixes in these languages have a very important place. Turkish draws attention as a typical Altaic language in terms of having these features. There are sometimes more than one different opinions on the origin of some words in Turkish. Among these views, the most appropriate one in terms of sound, form and meaning of the root and the word thought to derive from it should be accepted as the correct approach. In this study, information and suggestions are given about the origins of the words *okşamak* “caress”, *iğrenç/iğrenmek* “disgusting/disgust”, *çörek* “donut”, *çekirge* “grasshopper”, and the word *turmak/durmak* “to stand up”, about which there is no etymological opinion yet. In study, the verb to *okşamak* is *ok+u-ş-a-*, the verbs *turmak/durmak* are **tu-r-*, the words *iğrenç/iğrenmek* are *ig/iğ+re-*, the word *çörek* is **çö-v-ü-r-ek* (>**çö-r-ek*) and *çekirge* is **çek+i-r-t-ge* (>**çek+i-r-ge*).

Keywords

Etymology, Caress, Disgusting/Disgust, Donut, Grasshoppers.

Giriş

Terim olarak ilk defa Helenistik çağda Halikarnasoslu Dionysios tarafından kullanılan (Gülensoy, 2007, s. 36) ve Eski Yunancada *étimos* “gerçek” ve *logos* “bilgi; mana” kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkan, bu durumda “gerçek anlam” ya da “gerçek anlam bilgisi” anlamlarına gelen *etimoloji* (Stachowski, 2011, s. 1) bir dilde yer alan herhangi bir sözcüğün; hangi dilden alındığını, bu dilde hangi köke dayandığını, başlangıç aşamasında hangi anlamda kullanıldığını, süreç içerisinde hangi ses, şekil ve anlam değişikliğine maruz kaldığını incelemektedir. Etimolojik çalışmalar, bir dilin diğer çalışma alanları ile kıyaslandığı zaman çalışılması en çetin kolunu oluşturmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 35).

Gerek Türkologlar ve gerekse amatör dilciler tarafından 19. yüzyıldan bu yana Türk diliyle ilgili birçok etimolojik araştırma yapılmıştır. 1877’de Macar Türkolog Ármín Vámbéry tarafından Macarca olarak kaleme alınan etimolojik sözlük, Türk lehçelerinin ilk etimolojik sözlüğü olarak kayıtlara geçmiştir (Yavuzarslan, 2013, s. 136). Bu sözlük aynı zamanda karşılaştırmalı ilk etimolojik sözlük olarak da öne çıkmaktadır (Ölmez, 1998, s. 175). Türkçenin ilk etimoloji sözlüğü olarak ele alınabilecek eser Martti Räsänen’in 1966’da yayımlanan *Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasıdır. Räsänen bu çalışmada ele aldığı kelimelerin varsa en eski biçimini ya da çağdaş Türk lehçelerindeki (Azerbaycan Türkçesi, Kumukça vs.) kullanımlarını madde başı olarak vermiştir. Sir Gerard Clauson’un 1972’de yayımlanan, Eski Türk Yazıtları’ndan 13. yüzyıla kadarki Türkçe metinlerde geçen ve yaklaşık 10.000 kelimenin madde başı olarak verildiği *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı İngilizce etimolojik sözlüğü bu alanda âdeta bir dönüm noktası oluşturmuştur. Çalışmalarına Ervand Vladimiroviç Sevortyan tarafından başlanan ve aynı yazar tarafından ilk ciltleri 1974’te yayımlanan *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü* de Clauson’un çalışmasından sonra anılması gereken önemli sözlüklerden biridir. İçerisinde yer alan karşılaştırmalı malzeme açısından oldukça önem arz eden sözlük üzerindeki çalışmalar, Sevortyan’ın ölümünden sonra Levitskaya tarafından sürdürülmektedir. 1991’de Marcel Erdal’ın yazdığı *Old Turkic Word Formation* (Eski Türkçede Söz Yapımı) da öne çıkan etimolojik çalışmalardandır (Ölmez, 1998, s. 175-180). Etimolojik sözlüklerin Türkiye’deki durumuna bakıldığında zaman, Hasan Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (1999), Andreas Tietze’nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (2002), Sevan Nişanyan’ın *Nişanyan Sözlük-Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* (2002), İsmet Zeki Eyuboğlu’nun *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (2004), Tuncer Gülensoy’un *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (2007) ile karşılaşmaktadır.

Türkiye’de etimoloji sahasında son dönemlerde yazılan müstakil kitapların sayısı artmaya başlamıştır. Şinasi Tekin’in ilk baskısı 2001’de yapılan *İhtikakçının Köşesi (Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler)* adlı kitabı bu anlamda dikkat çekicidir. Sevan Nişanyan’ın *Kelimebaz* (2019) ve *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı* (2020), Uwe Bläsing’in *Kuşlar Böcekler Çiçekler* (2016), Osman Fikri Sertkaya’nın *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları* (2018), Hatice Şirin’in *Sözcük Hikâyeleri (Sözlerde Saklı Hikâyeler)* (2019), Ali Akar’ın *Düşünen Türkçe* (2019), Kerim Demirci’nin *Oksford’un Öküzü* (2019), Serkan Şen’in *Etimolojinin İzinde (Kelimeden Kültüre Seyahatler)* (2023) adlı çalışmaları bunlar arasında zikredilebilir.

Etimolojik çalışmaların, özellikle makale özelinde bakıldığında, oldukça fazla sayıya sahip olduğu görülmektedir. Tuncer Gülensoy, *Türkiye’de Etimolojik Sözlük ve Sözcük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi* aldı çalışmasıyla bu alanda yazılan makaleler hakkında bibliyografik bilgiler vermiştir (2007, s. 36).

Altay dillerinin en önemli özelliği bunların sondan eklemeli diller olmasıdır. Böyle olunca bu dillerde yapım ve çekim ekleri çok önemli bir yer işgal etmiş olmaktadır. Kelime kökü değişmez ancak onlara gelen ekler değişiklik gösterir. Bu özellik sayesinde söz konusu dillerde kelime yapımında büyük bir esneklik ve kolaylık da kendiliğinden meydana gelmektedir. İşte bu özelliklere sahip bariz örnekleri Türkçe en geniş kapsamda münderiçtir.

Türkçede bugün kökeni henüz belirlenemeyen ya da hakkında tartışılan birçok kelimenin varlığı bilinmektedir. Bu kelimelerle ilgili birçok etimolojik çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çalışmada da kökeni hakkında henüz kesin kanıya varılmamış bazı kelimelerin etimolojilerine dair önerilerde bulunulmuştur. Bunlar, *okşamak*, *iğrenç/iğrenmek*, *durmak* “ayağa kalkmak”, *çörek* ve *çekirge* kelimeleridir.

Çalışmada öncelikle bu kelimelerin anlamlarına yer verilmiştir. Ardından yer yer örnek cümlelerle tarihî Türk lehçelerindeki kullanımlarına dair bilgiler paylaşılmıştır. Bunların bazı çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıklarına da değinildikten sonra asıl bölüme, yani etimolojileri ile ilgili kısma geçilmiştir. Bahsedilen bu kelimelerin etimolojileriyle ilgili araştırmacıların görüşleri aktarıldıktan sonra kendi etimolojik önerilerimize yer verilmiştir.

1. Okşamak, İğrenç/İğrenmek, Turmak/ Durmak “Ayağa Kalkmak”, Çörek ve Çekirge Kelimelerinin Çağdaş ve Tarihî Türk Lehçeleri ile Bazı Anadolu Ağızlarındaki Kullanıma Dair Bazı Örnekler

Hem *sevmek*, *okşamak* hem de *benzemek* anlamlarıyla *okşamak* / *oşşamak* / *oğşamak* kelimesinin günümüz Türkiye Türkçesi ve Tarihî Türk Lehçeleri ile çağdaş Türk lehçelerinde çeşitli şekillerde kullanımına rastlamak mümkündür.

Söz konusu fiil güncel TDK *Türkçe Sözlük*'te şu anlamlarla geçmektedir: “1. sevgi ve şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak. 2. sevmek, sıvazlamak. 3. hafifçe dokunmak. 4. hafifçe dövmek; hoşnut etmek. 5. benzemek, andırmak, hatırlatmak” (<https://sozluk.gov.tr/>). *Kubbealtı Lugatı*'nda iki ayrı *okşamak* maddesi yer almaktadır. Bunların ilki, “1. (sevgisini, şefkatini belli etmek için) elini bir şeyin üzerinde hafif hafif gezdirmek. 2. üzerinde sever gibi gezinmek. 3. arzuları doğrultusunda gitmek, hoşnut etmek, taltif etmek. 3. hafifçe dövmek” ifadeleriyle ikincisiye “benzemek, andırmak” şeklinde tanımlanmıştır (Ayverdi, 2010, s. 946). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te de iki ayrı *okşamak* fiiline yer verilmiştir. İlk *okşamak* için verilen açıklamalar şunlardır: “1. oynamak, bir kimse ya da bir şey ile eğlenmek; şaka yapmak. 2. sevgi ve şefkat gösterisi olarak elini bir şeyin üzerinde gezdirmek; elinin iç tarafıyla hafif hafif vurmak. 3. sevgi belirten bir ifadeyle eliyle dokunmak. 4. sevgisini karşı tarafa hissettirecek ya da zevk verecek biçimde elinin iç tarafıyla vücudunun üzerinde gezdirmek. 5. *mec.* dövmek, dayak atmak. 6. (rüzgâr, güneş, deniz vb. için) etkisini zevk vererek duyurmak. 7. bir kimseyi överek hoşnut etmek, gönlünü almak, mutlu etmek.” Aynı eserde diğer *okşamak* “1. benzemek, hafifçe andırmak, hatırlatmak. 2. uygun olmak. 3. alışkın olmak” tanımlarına rastlanmaktadır (Çağbayır, 2007, s. 3599-3600).

Okşamak fiiline *sevmek* anlamıyla Uygur Türkçesinde, *Kutadgu Bilig*'de ve Kıpçak Türkçesinde rastlanmaktadır (Paçacıoğlu, 2016, s. 476). *Tarama Sözlüğü*'nde *oşşamak* şeklinde ve *okşamak*, *taltif etmek* anlamlarında geçmektedir: *Ulular işidir garip oşşamak / Yüce padişah gönlü olur aşak* “Gariplerin gönlünü almak, onları hoşnut etmek büyüklerin işidir; yüce padişahın gönlü alçak olur” (2019, s. 2939). *Dedi ki var oşşa benim âşıkım* “Git benim âşığıma taltif et, dedi” (2019, s. 2939). *Güldü daye o goncaya muhkem / Oğşayup öptü nergisin ol dem* “Dadı güldü o goncaya çokça güldü; nergisini okşayıp öptü o zaman” (2019, s. 2939). Yine *Tarama Sözlüğü*'nde *okşalamak* ve *oşşalamak* “okşamak” fiili *sevmek* fiili ile yan yana kullanılmıştır: *El değmedik döşlerini / Okşadım sevdim bugün* “El değmemiş göğüslerini okşadım sevdim bugün”, *Oşşalayıversen kaçır külhani / Turf olurum deyu gelmez imana* “Okşamak istesen kaçır külhani, haram olurum diye imana gelmez” (2019, s. 2939-2946). Söz konusu sözlükte kelimenin *oşşancaca* “okşanmaya lâayık, sevimli” anlamında bir de türevi vardır (2019, s. 2940). *Derleme Sözlüğü*'nde *oşşamak* / *okşamak* “okşamak, sevmek” şeklinde söz konusu kelimeye rastlanmaktadır (2019, s. 3275-3277).

Eski Uygur Türkçesinde *oşşamak* / *oğşamak* / *okşamak* “benzemek” (Ceferoğlu, 1968, s. 139-140) şekil ve anlamlarında geçmektedir. *Okşa-* fiilinden Eski Uygur Türkçesi döneminde *okışmak* “birbirini davet etmek, birbirini çağırarak”; *okşağı* “misal, emsal, örneği, benzeri”; *okşatı* “benzer”; *okşatmak* “benzetmek”; *okşatısız* “benzeri olmayan” (Caferoğlu, 1968, s. 140) gibi türevlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de *okşa-* “benzemek” fiiline beş yerde rastlanmaktadır: *Kür arslanğa okşar bu begler özi / Buşursa keser baş bilgi yaruğ* “(Ey) parlak zekâlı (kimse), bu beyler kızgın (ya da heybetli) aslana benzer (eğer) kızarlarsa baş keserler (kişiyi öldürürler)” (784) (Arat, 1991, s. 95) *Kutadgu Bilig*'de bu fiilden türeyen *okşag* “benzer” kelimesine de rastlanmaktadır (Arat, 1991, s. 324). Kelimeye Kıpçak Türkçesinde *okşa-* “benzemek” (Toparlı, Vural ve 2007, s. 204), *oşşa-* “benzemek, bir şeye uymak”, *oşa-* “benzemek, bir şeye uymak”, *ovşa-* “bir şeye uymak, benzemek”, *oşka-* “benzemek, bir şeye uymak” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2007, s. 206-207) şekil ve anlamlarında rastlanmaktadır. *Tarama Sözlüğü*'nde *oşşamak* / *oğşamak* “...2. benzemek” şeklinde geçen kelimenin *oşşasmak* “benzemeye kalkışmak, okşamak, benzemek” ve *oşşatmak* “benzetmek” şeklindeki türevleri de mevcuttur (2019, s. 2940-2941). *Derleme Sözlüğü*'nde *oşşamak* / *okşamak* “benzemek andırmak” şeklinde geçen kelimenin *oşşatmak* “benzetmek, yansılamak” ve *oşşas* / *okşak* “benzeyiş” türevlerine de tesadüf edilmektedir (3275).

TDK *Türkçe Sözlük*'te *ığrenmek*, “1. bir şeyi tiksindirici bulmak, istikrah etmek. 2. (-den) aşağılık, bayağı bulmak, hoşlanmamak, nefret etmek”; *ığrenç* ise “1. insanda ığrenme duygusu, uyandıran, tiksindiren, müstekreh. 2. insanda ığneme duygusunu uyandıracak biçimde” (2011, s. 1157) şekillerinde tanımlanmıştır. *İğrenmek* kelimesi ilk defa Kıpçak Türkçesi eserlerinde tanıklanmıştır. Kelime *Codex Cumanicus*'ta şu örneklerde geçmektedir: *Nêçik Têgri ığrenir dağı firişteler yazuklı kişiden* “Allah ve melekler nasıl (da) ığrenir günahkâr kişiden.”; *İğrenmedi kişi kelependen* “İnsan hastalıklı (cüzamlı, kötü kalpli olan) kimseden ığrenmedi” (Argunşah ve Güner, 2015, s. 719). Çağatay Türkçesi eserlerinden bu fiil *Muhakemetü'l-Lügateyn*, *Nevâdirü'n-Nihâye* ve *Şeyh Süleymân Lugatı*'nde *ığrenmek*, *tiksirmek* ve *icînap etmek* (Ünlü, 2013, s. 513) anlamlarında tanıklanmıştır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'ne göre *ığrenmek*; Azerbaycan Türkçesinde *ıyränmək*, Başkurt Türkçesinde *yiränis/sikänis/sirkänis*, Kazak Türkçesinde *jiyränüv/jiyirkenüv*, Kırgız Türkçesinde *çiyirkenü*, Özbek Türkçesinde *cirkänmək*, Tatar Türkçesinde *çiränü/çirkanu*, Türkmen Türkçesinde *yiğrenmek*, Uygur Türkçesinde *jirkänmek* şekillerinde geçmektedir (1991, s. 370-371). Aynı eserde *ığrenç*

kelimesi; Azerbaycan Türkçesinde *iyranç*, Başkurt Türkçesinde *yirānis/sikānis/sirkānis*, Kazak Türkçesinde *jerkeniști/jeksurin*, Kırgız Türkçesinde *ciyirkenüçti*, Özbek Türkçesinde *cirkānç/hunük*, Tatar Türkçesinde *çirāniç/çirkaniç/şakşı*, Türkmen Türkçesinde *yiğrençi*, Uygur Türkçesinde ise *jirkānç* şekillerinde geçmektedir (1991, s. 370-371). *Derleme Sözlüğü*'nde söz konusu fiile *irgenmek/irgenmeyh* "iğrenmek" (2019, s. 2550) ve *yiğrenci olmağ* "tikinti duymak" şeklinde de rastlanmaktadır (2019, s. 4824). Sözlüğün güncel hâlindeyse *yiğrenmek* "iğrenmek" kullanımı geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

Durmak/turmak "ayağa kalkmak; durmak" anlamlı fiil, özellikle *tur-* şekliyle tarihî Türk lehçelerinde sıklıkla tanıklanmıştır. Eski Uygur Türkçesinde kelime *turmak* "ayakta durmak, kalkmak, durmak" şekil ve anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968, s. 253). Harezmi Türkçesi eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *tur-* "1. ayakta durmak. 2. kalkmak" şekil ve anlamlarında tanıklanmıştır (Yüce, 2014, s. 190). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de bu fiilin türevleri olduğu anlaşılan *durğuz-* "kaldırmak" ve *durt-* "kaldırmak" fiilleri dikkat çekicidir (Yüce, 2014, s. 116). *Tarama Sözlüğü*'nde bunun hem *durmak* "1. kıyam etmek, ayağa kalkmak..." (2019, s. 1264) hem de *turmak* şekillerine tesadüf edilmektedir. Söz konusu eserde özellikle *örü durmak/turmak* "ayağa kalkmak, ayakta durmak" şekillerinde bu fiil sıklıkla kullanılmıştır (2019, s. 3122-3128). Yine *Tarama Sözlüğü*'nde yer alan *örü kalkmak* "ayağa kalkmak" kullanımı dikkat çekicidir (2019, s. 3126). Söz konusu fiil, *Kutadgu Bilig*'de *tur-* "durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak" anlamlarında geçmektedir: *Yir öpdi kör ay toldı turdı örü / Ayur ay iduğ kut ay edgü törü* "Aytoldu yer öptü, (ardından) ayağa kalktı ey kutlu, ey iyi töre (sahibi diye) söyler" (Arat, 1991, s. 111). Kıpçak Türkçesinde fiilin hem *dur-* hem de *tur-* "...ayağa kalkmak..." (Toparlı, Karaatlı ve Vural, 2007, s. 65-284) biçimleri kullanılmıştır: *Ṭur teferrüc kıl cehān-nıṭ türli türli taṇların* "Kalk dünyanın türlü türlü tuhaflıklarını (güzelliklerini) seyret!" (Karamanlıoğlu, 1989, s. 96). Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da da aynı anlamda geçmektedir: *Üç tün kün 'ibâdetde öre turdı, yarlıg keldi* (Ata, 2019, s. 275) "Üç gün (üç) gece kalktı, (ardından Allah'tan) vahiy geldi." Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Tarihî Türk lehçelerinde *tur-* fiili genellikle *örü* "yukarı, yüksek, ayakta" gibi anlamlara sahip zarfla kullanılmaktadır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde *kalkmak* fiiline karşılık gelen fiillerden *durmak* ya da bunun değişikliğe uğramış şekillerinin kullanılması dikkat çekicidir. *Kalkmak* fiili Azerbaycan Türkçesinde *gallımaq*, Başkurt Türkçesinde *torov/ayakka basıv/küteriliv*, Kazak Türkçesinde *turuv/köteriliv*, Kırgız Türkçesinde *toru*, Özbek Türkçesinde *kalkmak/turmak*, Tatar Türkçesinde *toru/ayakka basu/kütärilü*, Türkmen Türkçesinde *yerinden turmak, galkmak*, Uygur Türkçesinde ise *kopmak/kötürülmak* şekillerinde kullanılmaktadır (1991, s. 428-429).

TDK *Türkçe Sözlük*'te "az yağlı, bazen şekerli ve yumurtalı, gevrekçe bir hamur işi" (2011, s. 566) şeklinde tanımlanan *çörek* kelimesi ilk defa *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te "yuvarlak ekmek" anlamıyla tespit edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 167). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde *çörek* Azerbaycan Türkçesinde *yağlı çöräk*, Başkurt Türkçesinde *süräk/kölsä*, Kazak Türkçesinde *külse/tandır nan*, Kırgız Türkçesinde *çörök (Türk nanı)/külçö*, Özbek Türkçesinde *külçä*, Tatar Türkçesinde *çöräk/kölçä*, Türkmen Türkçesinde *yāğlı çörek/köke*, Uygur Türkçesinde ise *tatlık tokaç/maylık nan* şekillerinde kullanıldığı bilgisi vardır (1991, s. 138-139). Kıpçak Türkçesi eserlerinde *çörek* "çörek, francala, somun" (Toparlı, Karaatlı ve Vural, 2007, s. 53) şekil ve anlamlarında geçmektedir. *Tarama Sözlüğü*'nde kelime "değirmi (yuvarlak) ekmek" anlamıyla verilmiştir (2019, s. 955). *Derleme Sözlüğü*'nde kelimenin *çöreh/çöreyh/çüreyh* "çörek" şeklindeki kullanımlarına yer verilmiştir (2019, s. 1292).

Çekirge kelimesi için TDK *Türkçe Sözlük*'teki tanım "düz kanatlılardan, uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türü olan bir böcek türü" (2011, s. 513) şeklindedir. Bu kelimeye ilk defa *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te *çekürge* şeklinde ve "Oğuzca. Türklerde çekirgenin uçmadan önce, yerde sürü hâlinde oluşu. Buna benzetilerek, ailedeki çocukların çokluğu, askerlerin yoğunluğu için *çekürge teg sū denir; anlamı 'yoğunluğu çekirge gibi olan asker'dir'*" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 214) açıklamasıyla tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*'te de kelimeye *çekürge* "çekirge" şeklinde rastlanmaktadır: *Ḥaq te'ālā qudratı birle êkindügdin aḥşamqa tegi altundın çekürge yağıdurdı* "Yüce Allah kudreti ile ikindiden akşama kadar altından çekirge yağdırdı" (Tezcan ve Zülfikar, 2014, s. 232). *Tarama Sözlüğü*'nde *çekirge* "çekirge" şeklinde tanıklanmıştır (2019, s. 852). *Derleme Sözlüğü*'nde bu kelimenin *çekürge/çekücek/çekürce/çekürcek/çekürtge* gibi varyantlarına yer verilmiştir (2019, s. 1117).

2. Okşamak, İğrenç/İğrenmek, Turmak/ Durmak "Ayağa Kalkmak", Çörek ve Çekirge Kelimelerinin Etimolojisi

Dil bilimi açısından bakıldığında zaman *etimoloji* bir kelimenin asıl, gerçek, öz yapısı, manası ve anlamını ifade etmektedir (Akman, 2023, s. 2). Türkçede bir kelimenin kökü ünlü olmak kaydıyla tek sese, bazen de tek heceye kadar indirgenebilmektedir. Mesela *ince* kelimesinin kökü, anlam, ses ve şekil bilgisi uyumu dikkate alınarak *i-* fiiline dayandırılarak açıklanmıştır (Akman, 2023, s. 324). *Göbek, gök, köpük, köprü* gibi kelimelerin kökü *kö-* "yükselmek, yükseltmek; yukarı kalkmak, kaldırmak; şişmek, şişirmek" anlamlı fiile götürülmektedir (Akman, 2023). Bunlara ek olarak *koş* "çift" kelimesinin kökü *ko-* "yerleştirmek, bırakmak, eklemek" anlamındaki fiille (Şen, 2023, s. 98), *tık-* ve *dın-* (*tı-k-/tı-n-*) fiillerinin kökü **tı-* farazi fiiliyle (Ercilasun, 2022, s. 42) *bark* kelimesinin

kökü ise *ba-r- “bir kimseyi, bir şeyi bir yere bağlamak>korumak, siper altına almak” (Tekin, 2015, 94) farazi fiiliyle anlam, ses ve şekil bilgisi uyumu göz önünde bulundurularak açıklanmaktadır. Aynı şekilde aşağıdaki kelimelerin açıklanmasında genelde aynı yöntemlere başvurularak *okşamak, öğrenç/iğrenmek, turmak/ durmak “ayağa kalkmak”, çörek ve çekirge* kelimelerin kökleri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Okşamak kelimesinin etimolojisiyle ilgili Serkan Şen’in çözümlemesi şöyledir: *Ok+u-ş+a-t-ı* “çağrıştıran” (<ok “davet sembolü olarak”) *ok*-(isim tabanı)*u*-(isimden fiil yapım eki)-*ş*(fiilden isim yapım eki)+*a* (isimden fiil yapım eki)-*t*(fiilden fiil yapım eki)-*ı*(fiilden isim yapım eki) (2018, s. 165). Şen, *okşatı* kelimesinin kökü olan savaş aleti *ok*’un *davetiye* özelliğinin de olmasından “davet etmek, çağırarak” anlamı *okumak* fiilinin tabanını oluşturduğuna işaret etmiştir (2018, s. 175). *Kutadgu Bilig*’de kelimenin gövdesi olduğu anlaşılan *ok+ı*- “1. okumak. 2. çağırarak” (Arat, 1991, s. 25) ve *okış*- “çağırarak” (Arat, 1991, s. 25) fiillerine tesadüf edilmektedir. Çağatay Türkçesinde *oḥṣa*- “benzemek; övmek, taltif etmek” şeklinde ve anlamında görülen kelimenin *oḥṣa* “gibi, benzer”, *oḥṣan*- “benzenmek”, *oḥṣar* “benzer”, *oḥṣaṣ* “benzer”, *oḥṣaṣ*- “benzeşmek”, *oḥṣaṣlık* “benzerlik”, *oḥṣat*- “benzetmek, uygun görmek” (Ünlü, 2013, s. 859-860) biçim ve anlamlarına rastlanmaktadır. Çağatay Türkçesinde tanıklanan *oku*- “1. okumak, kıraat etmek. 2. çağırarak, seslenmek” fiili özellikle ikinci anlamıyla dikkat çekicidir (Ünlü, 2013, s. 861). Clauson bu fiili *okı*- “birisini çağırarak; birlikte okumak” fiiline bağlamıştır (1972, s. 96). Clauson’dan sonra da araştırmacılar bu fiili “davet etmek, çağırarak; okumak” (Bilgen, 1989, s. 1989; Taş, 2015, 210; Erdal, 1991, s. 563) fiiline bağlamışlardır. Kelimenin hem “sevmek, okşamak” hem “benzemek” anlamını göz önüne alan Nişanyan’ın önerisi şu şekildedir: *Oḥṣa*- “1. benzemek. 2. elle sevmek” <ETÜ *okuṣ “beniz, yanak”>(g)A- (2018, s. 628). Eyuboğlu “okşamak, sevmek” anlamını dikkate alarak kelimeyi *oğ/ok* “dokunma, elini sürme, sıvazlama” köküne dayandırmıştır: *Oğ-ş-a-mak / oğşamak / okşamak*. Eyuboğlu, bu kökten (*oğ/ok*) *oğmak, oğuşturmak, ovmak* kelimelerinin türediğini de ifade etmiştir (2004, s. 502). Tietze bu kelimenin hem *oḥṣa*- hem de *oḥṣa* (*oḥṣa*- / *okṣa*-) “1. benzemek. 2. sevgi işareti olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek” anlamlarını ve kullanımlarını vermekle yetinmiştir (2021, s. 254-258). Gülensoy *okṣa*- şeklinde gösterdiği kelimenin “1. sevgi ve şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak. 2. benzemek, andırmak” anlamlarını vermiş ve kelimeyi <*oḡuṣ “oymak, hısımlık, akraba”>+a- “akrabadan saymak” şeklinde açıklamıştır (2018, s. 501). *Kubbealtı Lugatı*’nda “sevmek” vs. anlamlı *okşamak* <*oḥṣa-mak* “ses taklidi kelime” şeklinde, “benzemek, andırmak” anlamlı *okşamak* ise <*oḡuṣ* “boy, aile, soy, sop” kelimesinden türemiş kaydı vardır (Ayverdi, 2010, s. 946). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te “sevmek” vd. anlamlı *okşamak* için [oh (yans.) > oh-(ı)ṣ-a-mak > okṣa-mak], “benzemek, andırmak” anlamlı *okşamak* içinse [yoḡ-mak / oḡ-mak (yoḡunlaşmak) > oḡuṣ > oḡ-(u)ṣ-a-mak] şekillerinde etimolojik açıklamalara yer verilmiştir (Çağbayır, 2007, s. 3599-3600).

“Elle sevmek, okşamak, sevmek” ve “benzemek” gibi başlıca iki farklı anlamı olduğu için *okşamak* fiilleri ayrı ayrı etimolojik açıklamalara tabi tutulmalıdır. “Benzemek” anlamlı *okşamak* kelimesinin etimolojisi *Ok+u-ş-a* şeklindedir. Yukarıdaki etimolojik açıklamalardan farklı olarak *ş* eki isimden fiil olarak değil, bir fiilden fiil yapım eki olarak ele alınmıştır. *Ok* kelimesinin birçok anlamı vardır. Bunlar “1. tam, öyle, işte (DLT, KB...) 2. pekiştirme edatı, dahi ancak (KB, DLT, ÇEK, OY, AY...) 3. boş, ıssız (ME). 4. boy, kabile (ETG, OY, OTG). 5. zaman, vakit (DLT, KB). 6. ok (ETG, DLT, KB, OTG, KEI, NF...) 7. benzer, eş (ÇEK, ME, TMG). 8. il teşkilatı, teşkilat (OA). 9. hisse, nasip (DLT, TMG, UM...) (Paçacıoğlu, 2016, s. 474). *Ok*’a getirilen isimden fiil yapım ekiyle *okı*- fiili elde edilmiştir. Fiilden isim yapan +U- ekine, Göktürk Türkçesinde *yagu*- “yaklaşmak” (<*ya-g/k “yakın”) ve *yaru*- “ışınmak, aydınlanmak” (<*yar) fiillerinde (Tekin, 2016, s. 86), Uygur Türkçesinde ise *öl+i*- (<öl “nem, ıslaklık, boş+u- (<boş “kurtarmak) ve *çınıu*- “araştırmak” (<çın “doğru, sağlam) (Eraslan, 2012, s. 113) kelimelerinde rastlanmaktadır (Gabain, 2007, s. 48). *Oku*- fiiline “çağırarak, seslenmek” anlamlarında Çağatay Türkçesinde rastlanmaktadır (Ünlü, 2013, s. 861). *Okuṣ*- fiili Çağatay Türkçesindeki bu anlamlardan ve Türkiye Türkçesindeki *çağırışım* ile *benzeşim* kelimelerinden yararlanarak daha iyi açıklanabilir. Bunlardan özellikle *çağırışım* kelimesinin şekil ve anlam bakımından *okuṣ*- fiilini açıklama noktasında önemli veriler sunduğu açıktır. Birbirine benzeyen şeyler aslında birbirini çağırır, birbirine yaklaşır, benzeşir. Bu bağlamda, *çocuğun şu özelliği babasını çağırıştırıyor* derken benzer özelliklerin ifadesi söz konusudur. Nitekim TDK *Türkçe Sözlük*’te *çağırışım* kelimesi şu anlamlarla yer almaktadır: “1. bir düşünce, görüntü vb.nin bir başkasını hatırlatması. 2. davranışlar, düşünceler ve kavramlar arasında yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu, bilinç alanına bunlardan birisi girdiğinde ötekini de bilince çekmesi olayı, tedai” (2011, s. 481). Nişanyan *çağırışım* kelimesini *çağır*- fiiline bağlamıştır (2018, s. 140). *Çağır*- fiilini ise şu şekilde açıklamıştır: *çağ/çaw* “ses, nida, avaz”+*kır*- (2018, s. 139). Eyuboğlu kelimeyi *çağır*- fiiliyle açıklamıştır: *Çağ-r-ı-şım* (2004, s. 125). Gülensoy, *çağırışım*’ın etimolojisini **çā[r]* “yansıma”+*kır*- “seslenmek” (Gülensoy, 2018, s. 146) şeklinde vermiştir. Bundan başka kelimenin eski şekli *çağır*- / *çakır*- biçimindeydi (Paçacıoğlu, 2016, s. 170-1173). Her iki kelimenin de yansıma ses olan *çağ* “gürültü” (Paçacıoğlu, 2016, s. 169) ve *çak* “yansıma ses”ten türediği söylenebilir: *çak/ çağ+ır-ı-ş-ı-m* şeklindedir. İsimden fiil yapım eklerinden olan +(I)r- / +(U)r- genelde tek heceli yansıma seslere eklenmektedir: *Aksır*-, *anır*-, *bağır*-, *böğür*-, *çağır*-, *hapşır*-, *ısır*-, *köpür*-, *öğür*-, *üfür*- (Korkmaz, 2017b, s. 179). Burada vurgulanmak istenen nokta *çağırışım* ve *benzeş*- “benzeşmek” kelimelerinde

yer alan ve bir işteşlik eki olan -ş- fiilden fiil yapım ekinin gerek ses ve şekil gerekse anlam bağlamında okşa- “benzemek” kelimesindeki -ş- fiilden fiil yapım ekini açıklar nitelikte olmasıdır. Birbirine benzeşen iki şey birbirini çağrıştırır. Birbirini çağrıştıran iki şey de dolayısıyla benzeşir. Okşa- / ohşa- kelimelerinde de -ş- ekinin bu mantıkla türetildiği ortadadır. Sonuç olarak bu kelimenin etimolojisi şu şekilde yapılmalıdır: Ok+u(<”çağırmaq, seslenmek”) -ş (“çağırmaq, mec. benzeşmek”) -a-. Fiilden fiil yapım eki -a- az da olsa Türkçede kullanılan eklerdendir. Nitekim Tar-a-, aş-a- “yenmek, alt etmek”, ır-a- “uzaklaştırmak” (Korkmaz, 2017, s. 181) ve tık-a- (Ergin, 2012, s. 214) kelimelerinde bu eke tesadüf edilmektedir. Söz konusu fiildeki ş’nin benzeşmekte olduğu gibi işteşlik ifadesi taşıyan bir fiilden fiil yapım eki olduğu ve anlam bağlantısının da bu kelimeyle uyumlu olduğunu gösteren bir diğer unsur Çağdaş Türk lehçelerinde benzemek fiilinin karşılıklarıdır. Benzemek fiili Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’ne göre Azerbaycan Türkçesinde bânzâmâk, Başkurt Türkçesinde okşav/okşaş (tartım)/bulıv, Kazak Türkçesinde uksav, Kırgız Türkçesinde okşo/okşoşu, Özbek Türkçesi ohşâmâk, Tatar Türkçesinde ohşau, ohşaş bulu, Türkmen Türkçesinde menzemek, Uygur Türkçesinde ohşımak şekillerinde kullanılmaktadır (1991, s. 60-61). Aynı eserde benzer kelimesi Azerbaycan Türkçesinde bânzâr/ohşar, Başkurt Türkçesinde okşaş/okşaşlı, Kazak Türkçesinde uksas, Kırgız Türkçesinde okşoş, Özbek Türkçesinde ohşaş, Tatar Türkçesinde ohşagan/ohşaş, Türkmen Türkçesinde menzeş, Uygur Türkçesinde ohşaş (1991, s. 60-61) şekillerinde karşılık bulmaktadır. Kelimenin ayrıca Şorcada oşka-, Teleütçe ve Kuman Türkçesinde oşko-, Küerik Türkçesinde ise öşkö- şeklinde kş>şk metateziyle (ses göçüşmesiyle) kullanıldığına tesadüf edilmektedir (Gülensoy, 2018, s. 501).

Okşamak fiilinin “Sevgi ve şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak” (Gülensoy, 2018, s. 501) anlamındaki etimolojisi ise oğ- (<ov-uv, av-) -u-ş-a- şeklindedir. Ov- fiilinin “oğuşturmak” ve “okşamak” anlamlarında Süheyl ü Nev-bahâr’da tanıklandığı görülmektedir: Örü turuban ovar gözini / Sürer şâh öjinde yire gözini “Ayağa kalkıp (uykudan uyanıp) gözünü ovar; yüzünü şahın önünde yere sürer (saygıyla şahın önünde eğilir)” (Dilçin, 2016, s. 323). Aynı fiil “oğuşturmak” ve “ufalamak” anlamında Kutadgu Bilig’de de geçmektedir: Ay ilig bu tört hacetim kıl revâ / Saña tapnayım men elig yüz ova “Ey hükümdar, bu dört isteğimi yerine getir; ben (de) el ve yüzümü ovarak (memnuniyetle) sana hizmet edeyim” (Arat, 1991, s. 378). Derleme Sözlüğü’nde ovmak kelimesinin bir diğer kullanımı avmah’tır ki ilk seste a sesinin o’ya dönüştüğüne işaret etmektedir. Yine Derleme Sözlüğü’nde bu ses değişimini destekler nitelikte avkalamak ~ avhalamak ~ avhalamak ~ avıkmak ~ avkallamak ~ avkılamak ~ avkmak ~ avkulamak “...9. ovmak, ovalamak, masaj yapmak. 5. ezmek, ufalamak ... 11. yakalamak, tutmak, avuçlamak” (2019, s. 385) ile ovkalamak “bir şeyi sıkarak buruşturmak, kırıştırmak”, ovkulamak “ufalamak” kelimeleri bulunmaktadır. Bütün bu verilerden elde edilmeye çalışılan sonuç sevmek anlamındaki okşamak kelimesinin kökünün oğ- (>ov/ok-) -u-ş-a- şeklinde olduğudur. Birisini ya da bir şeyin üzerinde elini gezdirerek ya da okşayarak yapılan eylem sevmek fiiliyle adlandırılmıştır. Hatta Van Küresinli ağzında bir şeyi, özellikle hayvanları okşarken onu seviyorum denir, okşuyorum denmez.

Clauson, yigren- fiilinin iğrenmek, tiksirmek anlamlarını vererek onu belli ses değişimleriyle cig-/çiğ/jig şekillerinde de kullanılan yig kelimesiyle ilişkilendirmiştir. Clauson, söz konusu fiilin, Nogaycadaki şiyken-, Azerbaycan Türkçesindeki iyren-, Osmanlı Türkçesindeki igren- ve Türkmen Türkçesindeki yigren- biçimindeki kullanımını gösterdikten sonra modern anlamının yer yer titiz ve alıngan da olduğunu eklemiştir (1972, s. 914-915). Tuncer Gülensoy Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde iğren- fiilinin tiksirmek anlamını vererek onu Orta Türkçedeki yigren- “tüyü ürpermek, iğrenmek” kelimesiyle karşılaştırmış ve söz konusu kelimenin etimolojisini şu şekilde vermiştir: *ig “hastalık” +re-n-. Gülensoy aynı eserinde iğrenç kelimesinin “iğrenme duygusu uyandıran, tiksindiren” anlamını verip ig+re-n-ç (<ET. yirinçlig ve yigrençi) şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur (2018, s. 337). Sevan Nişanyan etimolojik sözlüğünde kelimenin yigren- “tiksinmek” şeklini vermiş ve şöyle bir açıklama yapmıştır: ETü *yigir/*yigiz+(g)An =? ETü yig çiğ (et). Nişanyan bu etimolojik açıklamadan sonra yigren- fiilini Moğolcadaki cigir-/cigsi- fiiliyle karşılaştırmıştır (2018, s. 358). Andreas Tietze iğren- /yiğren- fiilinin “tüyü ürpermek, iğrenmek” anlamlarını vermiş ve bunu igren- fiili ile karşılaştırmıştır (2021, s. 520). Tietze iğrenc/iğrenç sıfatının ise tiksindirici anlamını vermekle yetinmiştir (2021, s. 558). Kubbealtı Lugatı’nda iğrenmek fiilinin Eski Türkçedeki yigrenmek “tüyleri ürpermek” fiilinden geldiği ifade edilirken iğrencin ise iğrenmek fiilinden türemiş olduğu belirtilmiştir (Ayverdi, 2010, s. 542). Ötügen Türkçe Sözlük’te iğrenmek; “1. bir şeyi tiksindirici, iğrenç bulmak; tiksirmek; istirahat etmek. 2. bir şeyi veya birini aşağılık veya bayağı bulmak; tiksirmek. 3.mec. nefret edilen şeye karşı tiksinti duymak” anlamları verildikten sonra şu şekilde bir etimolojik açıklamaya tabi tutulmuştur: [eT. yig > iğ-re-n-mek] gçsz .f. [-ir] (Çağbayır, 2007, s. 2106). Söz konusu sözlükte iğrenç kelimesinin ise “1. insanda güçlü bir tiksirme, bulanma ve iğrenme duygusu uyandıran; mustekreh. 2. nefret duygusu uyandıran; aşağılık; bayağı. 3. kaba; müstehcen; ayıp. 4. zf. tiksinti verici bir biçimde” anlamlarına ve şu etimolojik açıklamasına yer verilmiştir: [eT. yig / yik > iğ (tikinti, urperti) > iğre-n-ç] (Çağbayır, 2007, s. 2106). İsmet Zeki Eyuboğlu iğrenmek fiilinin kökünü ig/iğ/yig/yik/yiğ “tüyü ürpermek, bükülmek, sayrılanmak, bir nesneye karşı isteksiz olmak, kaçınmak, çekinmek, tiksirmek” kelimelerine dayandırmıştır: ig-r-e-n-mek /igrenmek/iğrenmek (2004, s. 339). Eyuboğlu iğrenç kelimesinin kökünü ise iğ-r-e-n-ç/iğrenç “ig/iğ köküne getirilen -r-n-ç ekleriyle “iğrenilen, tiksiniilen, istek duyulmayan nesne” şeklinde vermiştir (2004, s. 339).

Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi adlı kitabında isimden fiil yapım eki +rA-’nın Eski Türkçede seyrek; Türkiye

Türkçesinde ise daha çok konuşma dilinde ve ses yansımaları tek heceli köklerden fiil türetmekte kullanıldığını ifade etmiştir: *akra-* “at homurtulu ses çıkarmak”, *anra-* “kükremek”, *çınra-* “çınlamak, çingırdamak”, *çokra-* “pınar, yemek, mide kaynamak”, *çokraş-* “kaynaşmak”, *ıyıra-* “inlemek” ... *gevre-*, *gümre-* *gümren-* “homurdanmak”, *kekre-* “acımtırak olmak”, *kükre-* vs. Korkmaz, söz konusu ekin aynı zamanda bazı hareketleri karşılayan fiiller de türettiğini belirtip aralarında *ığren-* fiilinin de bulunduğu şu örnekleri sıralamıştır: *davran-*, *doğra-*, *ığren-*, *imren-*, *kavra-*, *kıvrın-*, *sıçra-*, *titre-*, *yıpran-*, *yıprat-* vs. (2017, s. 179).

Bu çalışmada *ığrenmek* ve *ığrenç* kelimelerinin kökünün, yukarıda verilen etimolojik açıklamalardan farklı olarak ünlem olduğu öne sürülmektedir: *Iy-iy/ığ-ığ+re-n-/iy-iy/ığ-ığ+re-n-ç*. Her iki kelimeye kök olarak kabul edilen söz konusu ünlemler, her ne kadar sözlüklerde tanıklanmamış olsa da bugün *ığrenilen*, *tiksilen* bir şeye verilen tepkilerde *ıy!* ünleminin varlığı bilinmektedir. Ayrıca hâlihazırda Van Küresinli ağzında beğenilmeyen, *ığrenilen*, mide bulandırıcı bir şeye yönelik olarak *ıy, iy, ey!* gibi ünlemlerin varlığına tesadüf edilmektedir. Dolayısıyla *ığrenç* ve *ığrenmek* kelimelerinin kökü bir ünleme dayanmaktadır denilebilir. *Ah+lanıp vah+lanmak*, *of+lamak*, *oh+la-*, *hayıf+lanmak*, *yuh+/yuha+la-* gibi fiillerin kökü de *ığrenmek* ve *ığrenç*te olduğu gibi hep ünlemlere dayanmaktadır.

Clauson *tur-* fiilinin “durmak”, “dik durmak” ve “hareketsiz durmak” anlamlarını vermiş ve onun ilk kullanımından itibaren *-u* ve *-ğalı/-geli* gerundiumlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir. Clauson daha sonra bu fiilinin Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinde *dur-* şeklini Türkmen Türkçesinde ise hem *tur-* hem de *dur-* biçimini aldığını belirtmiştir (1972, s. 529-530). Tietze, *durmak/turmak* fiilinin “ayağa kalkmak; ayakta durmak; bir yerde kalmak; hareket etmeyi kesmek” anlamlarını verip bunu eski biçimi olan *tur-* fiili ile kıyaslamış ancak hakkında herhangi bir etimolojik açıklamada bulunmamıştır (2021, s. 450). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te *durmak* fiili Eski Türkçe biçimi olan *tur-* “ayağa kalkmak; dikilmek” fiili ile bağlantı kurularak açıklanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 1307). *Kubbealtı Lügati*’nda da aynı şekilde bu fiilin Eski Türkçe biçimi olan *tur-* fiili ile karşılaştırıldığı; ancak herhangi bir etimolojik öneride bulunulmadığı görülmektedir (Ayverdi, 2010, s. 308). İbrahim Taş *Kutadgu Bilig*’de Söz Yapımı adlı eserinde *turmak*’ın kökü olan *tur-* fiilinin “durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak” anlamlarını vermiştir (2015, s. 161).

Bugüne kadar *ayağa kalkmak*, *yerinden doğrulmak*, *kalkmak* anlamlı *tur-/dur-* fiilinin etimolojisine dair herhangi bir öneri yoktur. Bu fiilin kök olmadığı, **tu-(>*du-)* “kalkmak, ayağa kalkmak, doğrulmak” farazi fiiline dayandığı, Türkçede bir kelimenin ünlü olmak kaydıyla tek sese genelde de tek heceye kadar indirgenebileceği gerçeği göz önüne alınca söylenebilir. *Derleme Sözlüğü*’nde *dumak* “durmak; tutmak; 1. ayağa kalkmak, durmak, ikamet etmek” anlamlı fiilin varlığı dikkat çekicidir (<https://sozluk.gov.tr/>). Bu anlamlardan “ayağa kalkmak, durmak, ikamet etmek” anlamlı *du-* fiili *turmak/durmak* fiilinin kökünü açıklamak için başvurulacak niteliktedir. *Derleme Sözlüğü*’nde bu anlamlar için tanık olarak sadece Kars gösterilmiştir. Ancak Van Küresinli ağzında da *du-* fiili “kalkmak, ayağa kalkmak” anlamlarında hâlihazırda kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra çağdaş Türk lehçelerinde *kalkmak* fiilinin *turmak* ya da onun değişik biçimleri hâlini alan kullanımlarının varlığı da bu fiilin farazi kök olarak kabul edilen **tu-* fiilinin “kalkmak, yükselmek, yukarı doğru hareket etmek” anlamında olduğunu öne sürmekte başvurulabilecek diğer bir veridir. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*’ne göre *kalkmak* fiilinin Çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şöyledir: Azerbaycan Türkçesinde *galımag*, Başkurt Türkçesinde *torov/ayakka basıv/küteriliv*, Kazak Türkçesinde *turuv/köteriliv*, Kırgız Türkçesinde *turū*, Özbek Türkçesinde *kalkmak/turmk/turmak*, Tatar Türkçesinde *toru/ayakka basu/kütärilü*, Türkmen Türkçesinde *yirinden turmak/galkmak*, Uygur Türkçesinde ise *kopmak/kötürülmak* (1991, s. 428-429). Bu kullanımlardan *torov*, *turuv*, *turmak*, *toru* kelimelerinin kökünün bahsi geçen **tu-* “kalkmak, ayağa kalkmak, yukarı doğru hareket etmek” anlamlı farazi köküne dayandığı söylenebilir. **Tu-* farazi köküne söz konusu anlamları vermenin dayanaklarından birisi de yine çağdaş Türk lehçelerinde *ayakka basıv*, *küteriliv*, *kopmak/kötürülmak* “yükselmek” fiillerinin varlığıdır. Bunların yanı sıra **tu-* fiilinden türeyen *tur-/dur-* fiiline, yukarıda yer yer değinildiği üzere, sıklıkla örneğin *tur-* “ayağa kalkmak, yerinden kalkmak” şeklindeki birleşik fiil kalıbı içerisinde de tesadüf edilmektedir. Örneğin *örü* kelimesi ilk defa Eski Uygur Türkçesinde “yukarı, dik” anlamıyla tanıklanmıştır (Caferoğlu, 1968, s. 153). Örneğin bunlardan başka “yüksek, üst” (Ercilasun, 2014, s. 373) anlamı da vardır. Ercilasun, *öl-* “ölmek” fiilinin kökünü farazi **ö-* fiiline dayandırdığı bir yazısında örneğin de değinmiştir. **Ö-* farazi fiile “yükselmek, havalanmak” anlamını veren Ercilasun *örü* “yüksek, dik, üst” kelimesinin kökünü de bu fiile dayandırmıştır: **ö-r-ü* (2014, s. 373). Sonuç olarak *tur-/dur-* “kalkmak, ayağa kalkmak” fiilinin *örü* “yukarı, yüksek, üst, dik” ile kullanılması **tu-* farazi kökünün anlamlandırma noktasında bir veri sunabilmektedir.

Nişanyan, etimolojik sözlüğünde *çörek* kelimesinin kökünü *çevür-* “çevirmek, yuvarlamak”+(g)Ak şeklinde vermiştir (2018, s. 159). Tuncer Gülensoy *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde kelimenin “az yağlı, bazen şekerli ve yumurtalı gevrekçe bir hamur işi” anlamı ile Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki *çörek*, Uygurcadaki *çürek* şeklindeki kullanımlarını verip **çö(ü)r+e-k* şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur (2018, s. 184). *Kubbealtı Lügati*’nda bu kelimenin Orta Türkçeden beri kullanıldığı ve kökünün belli olmadığı bilgisi verilmiştir (2010, s. 242). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelimenin “1. yumurtalı ve yağlı hamurdan şekerli veya tuzlu olarak türlü şekillerde yapılmış ve fırında pişirilmiş yiyecek. [DLT] 2. {eAT} {oSt} değirmi ekmek. 3. halat ucundaki ilmek. 4. ipten yapılmış can yeleği. 5. tekerlek biçimindeki her şey. 6. {ağız} harmanda bütün saplar

dövdükten sonra daire şeklindeki saman ve tane karışımı yığın anlamları verilmiş ve *çör-ek* şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunulmuştur (2007, s. 1048). Bəşir Əhmədov *Azərbaycan Dilinin Etimologiya Lüğəti*’nde *çöreğin çevrə* kelimesiyle kökteş olduğunu “değirmi (yuvarlak) olan” demek olduğunu ifade etmiştir (<https://obastan.com/%C3%A7%C=az>). Hasan Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerindeki *çörək* “ekmek” biçimleri ile “az yağlı, bazen şekerli ve yumurtalı, gevrekçe bir hamur işi” anlamını verdiği kelimenin Orta Türkçeden itibaren kullanıldığını ifade etmiştir. Eren söz konusu kelimenin Türkçe bir türev olduğunu ancak kökünü bilmediğini belirtirken bunun Eski Kıpçakçada da *çörek* şeklinde geçtiği bilgisini vermiştir (2020, s. 124). Yine Eren’in verdiği bilgilerden, *çörek* kelimesinin Türkçeden Bulgarcaya (čurék), Sırpçaya (čurek), Rumenceye (ciurec) ve Farsçaya (čurak) geçtiği bilgisine ulaşılmaktadır (2020, s. 124). Andreas Tietze, *çöreğin* “yuvarlak ekmek” anlamını vermiş ve Räsänen’in bu kelimenin etimolojisi ile ilgili öne sürdüğü *çi-börekten* geldiğine dair görüşünü paylaşmıştır (2021, s. 248). Clauson ise kelimenin “bir (tür) yuvarlak ekmek” anlamını vermiş, ancak herhangi bir etimolojik açıklamada bulunmamıştır (1972, s. 429).

Bu çalışmada yukarıdaki açıklamalardan farklı olarak *çörek* kelimesinin, bir fiil olan *çövr-* “döndürmek, çevirmek, bir uçtan diğer uca ulaşmak suretiyle değirmi hareket etmek” fiiline dayandığı görüşü öne sürülmektedir. *Çövr-* fiili ise aşağıda gösterileceği gibi diğer bazı türevlerden yola çıkılarak **çö-* “döndürmek, çevirmek, yuvarlak bir hâl alacak şekilde etrafını dönmek” farazi köke dayandırılmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde tanıklanan *çövkirmə* “çevirmek işi, döndürme, tedvir”, *çövkirmək/çöykirmək/çöykürmək* “döndürmek, yönünü başka yöneltmek” ve *çövrəmə* “yiyecek vb. konan tabağın üzerini örtmede kullanılan bakır sini” kelimelerinin (Altaylı, 2018, s. 745) **çö-v(>y)-ü-r-* fiiline dayandıkları söylenebilir. Azerbaycan Türkçesinde *çöçə* kelimesi de *çörek* yerine kullanılmaktadır (Altaylı, 2018, s. 735). Kırgız Türkçesinde *çörök* “*çörek*” kelimesiyle karşılaşılmaktadır (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1991, s. 138-139). Bu kelimenin de **çö-* “döndürmek, yuvarlak hâl e getirmek” *-v-ü-r-k* (**çö-ü-k<*çö-r-ü-k*) şeklinde türediği söylenebilir. Yine Türkmen Türkçesinde de *çövrüş-/çövirt-/çövr-* “ters yüz etmek; çevirmek, döndürmek” fiilleri, *çövre* “ters yüz, arka yüz” ismi ve *çövrük* “ters yüz edilmiş, içi dışına çıkmış” sıfatının (Ölmez, 1995, s. 126) **çö-v-ü-r-* şeklinden türediği görülmektedir: **çö-v-ü-r-ü-ş- (*çö(ö)-ü-r-ü-ş-<*çö-v-r-ü-ş-), *çö-v-ü-r- (-çö-ü-r-<çö-v-ü-r-)*. Van Küresinli ağzında *çövrümek* “çevirmek, döndürmek, çevresini almak” fiilinin yanı sıra *çöndürmek* “döndürmek, değirmi hareket bir şekilde hareket ettirmek” fiiline de rastlanmaktadır. Ayrıca söz konusu ağzda *çörek* kelimesi *çöğrek* ya da *çöreyh* şeklinde de telaffuz edilmektedir. *Derleme Sözlüğü*’nde de *çövrümek* “ters çevirmek” kelimesi Iğdır tanık gösterilerek verilmiştir (2019, s. 1298). Yine *Derleme Sözlüğü*’nde *çöyürmek* “çevirmek, geri döndürmek” fiiliyle de karşılaşılmaktadır. Bu fiillerden yola çıkarak **çö-* “çevirmek, döndürmek, değirmi hareket ettirmek, etrafını almak” gibi bir farazi kökün varlığından bahsedilebilir: **çö-v-ü-r-, *çö-n-dür-, *çö-y-dür-*. Bu bilgiler ışığında denilebilir ki *çörek* kelimesinin adlandırılmasında onun yuvarlak şekli etkili olmuştur. Nitekim *çörek* kelimesinden türeyen, bir *hapax legomenon* olarak gösterilen ve *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te tanıklanmış olan *çöreklemek* fiili ile günümüzde “1. yılan halka durumunda kıvrılıp toplanmak...” anlamıyla kullanılan *çöreklenmek* fiilleri bu kelimenin yuvarlaklıkla alakasını ortaya koymaktadır. *Çöreklenmiş* yılan tıpkı *çörek* gibi bir halka biçimini almaktadır. Bu da yılanın bu şekilde aldığı vaziyetin adlandırılmasında *çörek* kelimesinden faydalandığını göstermektedir. Clauson bu kelimeye etimolojik sözlüğünde şu örnek içerisinde yer vermiştir: *Ol u:nuğ çörekledi* “O undan bir yuvarlak ekmek yaptı” (1972, s. 429). Yine *Tarama Sözlüğü*’nde geçen “değirmi ekmek” (2019, s. 955) de *çöreğin* yuvarlaklığını ön planda tutarak adlandırılması hususuna vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir. Bütün bu verilerden açıkça anlaşılan *çörek* kelimesinin adlandırılmasında onun yuvarlak olmasının, yani şeklinin etkili olduğudur.

Bunun yanında *Codex Cumanicus*’ta geçen *çörgek* “bebek kundağı, kundak” (Argunşah ve Güner, 2015, s. 686) kelimesi de **çö-* “döndürmek, çevirmek” anlamlı farazi köke dayanıyor görünmektedir: **çö-(v-ü)-r-gek* [**çö-(v-ü)-r-ü-g+e-k*]. Kundak kelimesi de yer aldığı bölgeyi çevreler, sarmalar yani onun çevresini döner.

Clauson *çekirge* (*<çek-*) kelimesini ele alırken kelimeye eklenen *-ge* fiilden isim yapım ekinin “bazı eski hayvan ve böcek isimlerinin sonuna” eklendiği bilgisini vermiştir. Clauson ayrıca *çekirgenin* geniş bir ses değişimi sergilediğini sözlüğünde ifade etmiştir: *Sarıçğa, çekirge, çewürtge, şarınçka, çekertke* (1972, s. 416-417). O, kelimenin asli şeklinin ise *çekirtge* olabileceği bilgisini vermiştir (1972, s. 417). Tietze bu kelimeyi, ilk hecesinin bir ses taklidi manası taşıdığının tahmin edilebileceğini belirterek *çekirdek* kelimesi ile karşılaştırmıştır (2021, s. 172). Clauson, *Three Notes On Early Turkish* adlı makalesinde *çekirgenin* muhtemelen tanıklı olmayan *çekür-* fiiline dayandığını, bu fiilin de *çek-* fiiline *ettirgenlik* eki olan *-ür-* getirilerek türediği bilgisini vermiştir (1966, s. 7). János Eckmann *Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi* adlı makalesinde *çekirt-ge* şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur (1955, s. 14). Orhan Kabataş, kelimenin **çekir-* fiiline *-ge* eki getirilerek türetilmiş olabileceğini ifade etmiştir: *Çekir-ge > çekirge* (s. 153). Tuncer Gülensoy kelimenin Orta Türkçedeki (*Dîvânü Lügâti’t-Türk*) *çekürge* biçimini vererek şöyle bir etimolojik açıklamada bulunmuştur: **çek-i(ü)r-(t)-ge* (2018, s. 161). Gülensoy’un verdiği bilgiye göre Räsänen kelimeyi **çekür-tke* biçiminde ele almıştır (2018, s. 161). Nişanyan kelimenin Eski Türkçede *çekürge/çekürtge* şeklinde kullanıldığını ve anlamının “çekirge veya

cırcır böceği” olduğunu belirtip şöyle bir etimolojik açıklamada bulunmuştur: *Çakır/*çekürt* (yansıma sesi)+gA (2018, s. 147). Ataniyazov bu kelimenin *sektirmek* “atlamak, sıçramak” fiilinden türediğini öne sürmüştür (2004, s. 90). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelimenin kökünün Eski Türkçedeki *çek/çak* şeklindeki yansıma ses olduğu ifade edilmiştir: *çekur-ge* (Çağbayır, 2007, s. 916). *Kubbealtı Lugatı*’nda *çekirgenin çekür-mek* (<*çek-mek*) fiilinden türediğini ileri süren görüşlerin olduğu, ancak kökünün kesin olarak belli olmadığı bilgisi mevcuttur (Ayverdi, 2010, s. 220).

Bu çalışmada *çekirge* kelimesinin kökü, **çek* yansıma kökünden türediği düşünülen **çekür-t->çekir-t-* “çek çek, cır cır diye ses çıkarmak” fiil gövdesine dayandırılmıştır. *Çekirgenin sek-* “atlamak, zıplamak” köküne dayandırılması ses açısından mümkün görülmemektedir (Eren, 2020, s. 103). Dolayısıyla *çekirgenin* en önemli ve onun adlandırılmasında etkili olan özelliği çıkardığı *çek* yansıma sesidir. *Çek* sesine sıklıkla yansıma seslere getirilen *isimden fiil yapım eki* *+(I)r- / +(U)r-* ekleri eklenerek **çekür-* fiili elde edilmiştir. Yansıma köklerden yapılan fiillere bazı örnekler şunlardır: *Aksır-, anır-, böğür-, çağır-, hapşır-, ısır-, öğür-, üfür-* (Korkmaz, 2017, s. 179). Bu fiil daha sonra *-t-ge* eklerini alarak *çekirge* kelimesini meydana getirmiştir. Zamanla *-t-* fiilden fiil yapım eki düşerek günümüzdeki *çekirge* kelimesi elde edilmiştir: *Çek+ü-r-t-ge>çek+i-r-t-ge>çek+i-r-ge*. Bu arada *çekirgeye Derleme Sözlüğü*’nde *çekirge / çekücek / çekürce / çekürcek / çekürcek* ve *çekürtge* şekillerinde tesadüf edilmektedir (2019, s. 1117). Kelimeye Azerbaycan Türkçesinde *çayırtkä*, Başkurt Türkçesinde *sarança/siğirtke*, Kazak Türkçesinde *şegirtke*, Kırgız Türkçesinde *çegirtke*, Özbek Türkçesinde *çigirtkä*, Tatar Türkçesinde *sarança/çikirtkä/sikirtkä*, Türkmen Türkçesinde *çekirtge*, Uygur Türkçesinde ise *çekätkä* şekillerinde rastlanmaktadır (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1991, s. 122-123). Ayrıca Kazan Tatarcasında *çekirtke*, Karakalpakçada *şekirtge* şekillerinde kullanılan kelimeye Tatarlarda *şekirtke* şeklinde rastlanmaktadır (Eren, 2020, s. 103).

Sonuç

Okşamak fiili “sevmek, okşamak” anlamlarının yanı sıra “benzemek” anlamına da gelmektedir. *Benzemek* anlamıyla bu fiilin farklı etimolojik açıklamaları yapılmıştır. Bunlar arasında Clauson başta olmak üzere birçok araştırmacının savunduğu ve okı- “birisini çağırmak; birlikte okumak” fiiline dayandırılan görüşler dikkat çekicidir. Fiilin; *ok+u-ş-a-t-ı* “çağırıştıran” (<ok “davet sembolü olarak”), okı- “birisini çağırmak; birlikte okumak”, oş-a- “1. benzemek. 2. elle sevmek” <ETü *okuş “beniz, yanak”+(g)A-, oğ-ş-a-mak / oğşamak / okşamak ya da <*oğuş “oymak, hısımsamak, akraba”+a- “akrabadan saymak” şeklindeki etimolojik çözümlemelerine de rastlanmaktadır.

“Okşamak, elle sevmek” anlamlı *okşamak* ile “benzemek” anlamlı *okşamak* kelimelerinin etimolojisi farklı şekillerde ele alınmalıdır. *Elle sevmek, okşamak* anlamındaki *okşamanın* etimolojisi *ov->oğ->oh->ok-*)-u-ş-a- şeklinde bir gelişim göstermiştir. *Sevmek*, elini bir şeyin üzerinde gezdirmek somut anlamından bilinen soyut anlamını kazanmıştır. Nitekim *Derleme Sözlüğü*’nde *avkalamak ~ avhalamak ~ avhalamak ~ avıkmak ~ avkallamak ~ avkılamak ~ avkmak ~ avkulamak* “...9. ovmak, ovalamak, masaj yapmak. 5. ezmek, ufalamak ... 11. yakalamak, tutmak, avuçlamak” kelimesi ve *ovkalamak* “bir şeyi sıkarak buruşturmak, kırıştırmak” fiillerinin diğer kullanım şekli *ovkulamak* “ufalamak”tır. Bu veriler ışığında *a>o* ya da *o>a* değişiminin olabileceği görülmektedir. *Benzemek* anlamındaki *okşamak* fiilinin kökü ise *ok+u-ş-a-* şeklindedir. *Ok* kelimesi eski Türklerin sosyal yaşamında davet etme, çağırma sembolü olarak kullanılmıştır. Bu kelime *+u-* isimden fiil yapım ekini alarak *çağırmak* fiilini karşılamıştır. *Oku-* fiili *-ş-* fiilden fiil yapım ekini alarak *okuşmak* “çağırışmak” anlamını kazanmıştır. Daha sonra bu fiil *benzeşmek* anlamını kazanmıştır. Benzeşen iki şey aslında çeşitli yönleriyle birbirine yakınlaşmıştır, yani *okuşmuş* birbirini *çağırmış, çağırıştırmıştır*. Bu etimolojik açıklamada ses, şekil ve anlam uyumunun yanı sıra günümüzde kullanılan *benzeş-* fiili de dayanak noktalarından birisidir. Nitekim *benze-* fiili de *-ş-* fiilden fiil yapım eki ile türetilmiştir.

Hakkında bugüne kadar herhangi bir etimolojik açıklama yapılmamış olan *dur-/tur-* “ayağa kalkmak, kalkmak, yükselmek” gibi anlamlara sahip fiilin kökü, **tu-* “yükselmek, kalkmak” anlamlı farazi köktür. Bu farazi kökün varlığından bahsedilmesinde ses, şekil ve anlam açısından türevi olduğu düşünülen söz konusu *tur-/dur-* fiilinin var olmasının yanı sıra hem *Derleme Sözlüğü*’nde hem de Van Küresinli ağzında tanımlanan *du-* “yerinden kalkmak, ayağa kalkmak, yükselmek” fiilinin mevcut oluşudur. Burada, *du-* fiilinin *dur-* fiilinin titrek bir ses olan *r* sesinin düşmüş hâli olabileceği akıllara gelebilir. Ancak bu takdirde *gör-, ser-, yar-* gibi tek heceli ve soru *r* ile biten fiillerin neden *gö-, se- ve ya-* şekillerinde kullanılmadığı, bu durumun var olma ihtimalini saf dışı bırakabilecek niteliktedir. Kaldı ki Van Küresinli ağzında hem *dur-* hem de *du-* fiilleri hâlihazırda birlikte kullanılmaktadır. **Tu-/du-* farazi köküne “yükselmek, kalkmak” anlamları verilirken çağdaş Türk Lehçelerinde *kalkmak* fiilinin karşılığı olarak kullanılan *ayakka basıv, küteriliv, kopmak/kötürülmäk, turuv/turmak/toru kalkmak* fiillerinin varlığı göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca *tur-/dur-* fiilinin sıklıkla örü “yükseklik, yüksek, üst, dik” anlamlı zarfla bir araya gelip örü *tur-/dur-* “ayağa kalkmak, kalkmak” şeklinde birleşik fiil kurması da **tu-/du-* fiiline “yükselmek, kalkmak” anlamını verme noktasında etkili olabilecek bir özellik olarak görülebilir.

İğrenç/iğrenmek kelimelerinin etimolojisine dair açıklamalardan öne çıkanlar şöyledir: **ig* “hastalık”+re-n-, **yigir/*yigiz*+(g)An

=? ETü) [*yig* *çığ* (*et*)], [eT. *yığ* > *iğ-re-n-mek*] gçşz .f. [-ir], [eT. *yig* / *yık* > *iğ* (*tiksinti*, *urperti*) > *iğre-n-ç*], (*ig/iğ/yig/yık/yığ* “tüyü ürpermek, bükülmek, sayrılanmak” (<*ig-r-e-n-mek* /*igrenmek*/*iğrenmek*)/*iğ-r-e-nç/iğrenç* “ig/iğ köküne getirilen -r-nç ekleriyle “iğrenilen, tiksiniilen, istek duyulmayan nesne”. Ancak, bu çalışmada bahsedilen açıklamalardan farklı olarak söz konusu kelimelerin *ıy-iy/iğ-iğ+re-n-/ ıy-iy/iğ/iğ+re-n-ç* şekillerinde türediği ifade edilmiştir. *ıy-iy/iğ-iğ* iğrenilen, mide bulandırıcı, beğenilmeyen şeye karşı kullanılan bir ünlemdir. Nitekim bu ünleme Van Küresinli ağzında da tesadüf edilmektedir. *ıy-iy/iğ-iğ* ünlemine eklenen *+rA-* isimden fiil yapım eki, genelde *kük+re-*, *güm+re-* örneklerinde olduğu gibi yansıma seslere eklenmektedir. Ayrıca *hayıf+lan-*, *of+la- ah+la-(-yıp)* *vah+la-(mak, yuh/yuha+la-, oh+la-* gibi fiillerin kökü de *ıy-iy/iğ-iğ*de olduğu gibi *hayıf, of, ah-vah, oh* ve *yuh/yuha* ünlemlerine dayanmaktadır. Yani Türkçede ünlemlerden türeyen fiillerin varlığına rastlanabilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde *çövkirmə* “çevirmek işi, döndürme, tedvir” ismi ile *çövkirmək/çöykirmək/çöykürmək* “döndürmek, yönünü başka yöneltmek” fiillerinin varlığı, Türkmen Türkçesinde *çövrüş-/ çövirt-/çövür-* “ters yüz etmek; çevirmek, döndürmek” fiilleri ve *çövre* “ters yüz, arka yüz” ismi ve *çövrük* “ters yüz edilmiş, içi dışına çıkmış” sıfatları, Anadolu ağızlarındaki *çövür-* “ters çevirmek” ve Van Küresinli ağzındaki *çövür-, çöndür-* “döndürmek, arkasını çevirmek, değirmi hareket ettirmek”, elde muhtemel bir **çö-* “çevirmek, yuvarlak hâle getirmek, döndürmek” fiilinin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla *çörek* kelimesinin adlandırılmasında onun şekil itibarıyla yuvarlak olmasının etkili olduğu söylenebilir. Yuvarlak, *yuvarla-* fiilinden türemiştir. *Yuvarlanan* şeyin kendi çevresinde döndürüldüğü, çevrildiği ve etrafında değirmi hareket ettirildiği düşünüldüğünde *çörek* kelimesinin şeklen *çövür-* “çevirmek, döndürmek, yuvarlak hâle getirmek” fiiliyle olan anlam bağlantısı daha bariz hâl almaktadır. Yine *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te tanıklanmış olan *çöreklemek* fiili ile günümüzde “1. yılan halka durumunda kıvrılıp toplanmak...” anlamıyla kullanılan *çöreklenmek* fiilleri ve *Tarama Sözlüğü*’nde geçen “değirmi ekmek” de *çöreğin* yuvarlaklığını ön planda tutarak adlandırılması hususuna vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir. Sonuç olarak *çöreğin* etimolojisinin **çö-* “çevirmek, değirmi hareket etmek, döndürmek”-*v-(ğ/-n)-ü-r-ek* “dönen, değirmi hareket eden, yuvarlak şey, çörek” şeklinde olduğu söylenebilir.

Çekirge kelimesinin *çek-* ya da *sek-* fiillerinden ya da *çekür-/çekir-* yansıma isim köklerinden türediğine dair görüşlere rastlanmaktadır. Ancak *çekirge* kelimesinin *sek-* “hoplamak, zıplamak, sekmek” fiilinden türemesi ses bakımından mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla *çekirgenin* adlandırılması onun en belirgin özelliği olan çıkardığı sesle alakalıdır. Bu da söz konusu böceğin **çek* (*çek*) şeklinde çıkardığı sestir. Genelde tek heceli yansıma seslerden fiil yapmak için başvurulanan *+(U)r- / +(I)r- çek* yansıma sesine eklenerek **çekür-/çekir-* fiili elde edilmiştir. Ardından bu fiile *-t-* fiilden fiil yapım eki ve buna da fiilden isim yapım eki olan *-gA* eklenerek *çekirge* kelimesi meydana gelmiştir: **Çek+ü(i)-r-t-ge > *çek+ü(i)-r-ge > *çek+ü(i)-r-ge > çekirge*.

Sondan eklemeli diller arasında bulunan Türkçede bir kelimenin kökü, ünlü olduğu takdirde, tek sese kadar götürülebildiği gibi tek heceye de indirgenebilmektedir. Bu özelliklerden yola çıkılarak *okşamak, iğrenç/iğrenmek, dur-/tur-* “ayağa kalkmak” *çörek* ve *çekirge* kelimelerinin kökü, tek heceye götürülerek aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken söz konusu kelimeler ile türemiş oldukları kök veya gövdeler arasında gerek ses ve şekil gerekse de anlam açısından uyumun olmasına dikkat edilmiştir. Bu çalışmanın, etimolojik çalışmalara küçük de olsa katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Akman, H. (2023). Karınca kelimesinin etimolojisi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 336-351. <https://doi.org/10.22466/acusbd.1312327>.
- Akman, H. (2023). *Kö- fiilinin türevleri üzerine. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 13(2), 78-94. Doi: 10.55024/buyasambid.1329624.
- Akman, H. (2023). Titiz, yüksek ve yükselmek kelimelerinin etimolojisi üzerine. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 1-17. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1389770>.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Kutatgu Bilig I-metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kıyasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları), giriş-metin-dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atanyázov, S. (2004). *Türkmen dilinin sözköki (etimolojik) sözlüğü*. Miras.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı lugatı*. Kubbealtı Yayınları.
- Bilgen, İ. (1989). *Dîvânü Lügati't-Türk'te söz yapımı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1966). Three notes on early Turkish. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 14,1-18.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth -century Turkish*. Oxford University Press
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Dilçin, C. (2016). *Süheyl ü Nev-bahâr-inceleme-metin-sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Eckmann, J. (1955). Türkçede d, t ve n seslerinin türemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 3 (11), 11-22.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Makaleler 1-dil, destan, tarih edebiyat*. (E. Arıkoğlu Haz.). Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2022). *Türk dilinde çekirdek ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Ziyat (2019). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügati't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, E. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon*, 1-11. *Turkologica* 9.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (A. Mehmet Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye'de etimolojik sözlük ve sözcük etimolojisi üzerine yayımlanan makalelere dair bir bibliyografya denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 55, 35-66.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Bilge Kültür Sanat.
- Kabataş, O. (2001). *Divanü Lügati't-Türk'ten Türkiye Türkçesine*. *Türk Dilleri Araştırma Yıllığı-Belleten*, 49, 147-161.
- Korkmaz, Z. (2017b). *Türkiye Türkçesi grameri-şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültür Bakanlığı, (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük- çağdaş Türkçenin etimolojisi*. Liber Plus Yayınları.
- Ölmez, M. (1998). Etimoloji sözlükleri. *Kebikeç*, 6, 175-184.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı*. Kesit Yayınları.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şen, S. (2018). *Eski Uygur Türkçesi dersleri*. Kesit Yayınları.
- Şen, S. (2023). *Etimolojinin izinde-kelimeden kültüre seyahatler*. Ötüken Neşriyat.
- Tekin, Ş. (2015). *İstikakçının köşesi- Türk dilinde kelimelerin ve eklerin hayatı üzerine denemeler*. Dergâh Yayınları.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*. (Ölmez M. Haz.). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. ve Zülfikar, H. (2014). *Nehcül-ferâdis-uştmağlarının açuq yolu (cennetlerin açık yolu)*. (Tıpkıbasım ve Çeviri yazı: János Eckmann, Dizin-Sözlük: Aysu Ata). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA).

- Toparlı, R., Karaatlı, R. ve Vural, H. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu, (2019). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu, (2019). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yavuzarslan, P. (2013). Tarihî Türk Dili Metinlerinde Şimşek (<Süğşek? ~ Sünşek < Sünüşek) Kelimesinin Varyantları ve Etimolojisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(2), 135-170
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

İnternet Kaynakları

- e-GTS = Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.08.2024).
- e-OBS = AHMƏDOV, B. (1991). *Azərbaycan Dilinin Etimologiya Lüğəti*. <https://obastan.com/azerbaycan-dilinin-etimologiyalugeti/pd//> (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

Kısaltmalar

AY	Altun Yaruk
ÇEK	Çağataycanın El Kitabı
Çev.	Çeviren
DLT	Divânu Lügâti't-Türk
eAT	Eski Anadolu Türkçesi
ET/eT	Eski Türkçe
ETG	Eski Türkçenin Grameri
ETü	Eski Türkçe
f.	fiil
gçsz	geçişsiz
Haz.	Hazırlayan
KB	Kutadgu Bilig
KEİ	Kıyasü'l-Enbiyâ
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
mec.	Mecaz
NF	Nehcü'l-Ferâdis
OA	Orhun Abideleri
OsT	Osmanlı Türkçesi
OTG	Orhun Türkçesi Grameri
OY	Orhun Yazıtları
s.	sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TMG	Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri
UM	Uygur Metinleri
vd.	ve diğer
vs.	vesair
yans.	yansıma

Çeviri Yazı ve İşaretler Hakkında

â/ā	uzun a
ä	açık ve geniş e
à	e ünlüsü
ğ	yumuşak g
ḥ	hırıltılı h
î	uzun i
ķ	kalın k

η	nazal n
ū	Uzun u
ũ	uzun ü
+	isme gelen ek
-	fiile gelen ek
*	tanıklanmamış/tespit edilmemiş ya da farazi kelime
/	ya da; ve
<	yönü bu tarafadır
>	yönü bu tarafadır